

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

פרשת תולדות, תשס"ו
מספר 629מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

עשיו ויעקב - תאומים ולאומים

במרכז של פרשת תולדות עומד סיפור לידתם של עשו ויעקב, בניהם התאומים של הזוג העברי השני - יצחק ורבקה. כבר בבטן אמם חושפת אותנו התורה לניצניו של המאבק בין שני האחים התאומים המייצגים לאומים שונים, תרבויות ואמונות שונות. השוני ביניהם ניכר בשיאו של ההריון ובא לידי ביטוי, על-פי המדרש, במאבק שבו כל אחד מהם ביקש להקדים ולפלוס את דרכו החוצה, כפי שמתאר הכתוב: "ויתרצצו הבנים בקרבה" (בר' כה:כב). התנהגותם המוזרה של העוברים הטרידה את מנוחתה של האם, וזו פנתה לדרוש בה' ולבקש פתרון לתעלומה. או אז, הסתבר שאין זה צער הריון שגרתי וידוע, אלא ביטוי לשוני באופיים ובדרכם של שני התאומים שבקרבה. תשובתו של ה' לאם המוטרת מבהירה את פשר ההתרוצצות שיש בה רמז לעתיד שנכון להם ולצאצאיהם: "שני גוים בבטן ושני לאמים ממעיך יפרדו ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר" (שם); על אף היותם אחים תאומים, הם מייצגים שני לאומים, שיחסי הגומלין ביניהם, יחסים של שנאה ותחרות על פני הדורות, מקורם בייעוד שנקבע לכל אחד מהם; שלטונו של הצעיר בגדול יסמל את סופו של מאבק הדורות בין האחים.

עוד בחייהם נקבעת דרכו של כל אחד מהם באמצעות השם שניתן לו והמבטא את ייעודו. בפרשת וישלח נקבע כי שמו הנצחי של יעקב יהיה ישראל, שם המסמל את עתידו, כפי שנמסר מפי ה': "לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל" (לה:י). באחרית ימיו, נמנה השם יעקב רק כשם נוסף בבני ישראל: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו" (מו:ח).

לעומתו, שמו של עשיו נקשר מרגע צאתו לאוויר העולם עם אדום: "ויצא הראשון אדמוני פלו כאדרת שער" (כה:כה) ולמען הסר ספק באשר לייחוסו, קובעת התורה בהמשך: "ואלה תלדות עשו הוא אדום" (לו:א), "ואלה תלדות עשו אבי אדום בהר שעיר" (לו:ט).

ההבדל המסתמן ביניהם כבר בלידתם מתעצב בבגרותם: "ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ציד איש שדה". לעומתו: "ויעקב איש תם ישב אהלים" (כה:כו). חז"ל ופרשני המקרא ניסו לדלות מן התיאור הקצר פרטים על אישיותם של השניים:

א. **איש ציד** - מלאכת הציד נתפסה בעיניהם כמלאכה בזויה. ראב"ע רואה בה אומנות של רמייה: "כי רוב החיות בדרך מרמה יתפשו". רש"י (בשם המדרש) מייחס את התיאור לציד אנשים בתחבולות ובחלקלקות, כפי שצדים חיות.

ב. **איש שדה** - רש"י רואה בתיאור זה "אדם בטל" (שם), והבטלה נתפסת בעיני חז"ל כראשיתו של תהליך התפקרות שאחריתו חמורה, כפי שקובעת המשנה: "שהבטלה מביאה לידי זימה"¹. בכיוון זה הלך ר' חייא בפרשנותו: "שהפקיר עצמו (עשיו) למשכב זכור כשדה שהכול חורשים בה"².

גם ליעקב נקשרו שני תארים:

א. **איש תם** - "יעקב הפך עשו, כי איש תם" (ראב"ע, שם). התיאור "איש תם" נתפס כהיפוכו של התיאור "איש ציד" המיוחס לעשיו, דהיינו איש ישר, שלבו ופיו שווים. הרס"ג רואה בביטוי זה תואר של איש מחשבה

¹ משנה כתובות פ"ה, מ"ה, וכן דברי ר' חנינא: "והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו" (מש' אבות פ"ג, מ"ד).

² בראשית רבה פרשה סג, י: "אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבון כל העולמים, לא דינו שנשתעבדנו לשבעים אמות, אף לזו שנבעלת כנשים". משכב הזכור היה נפוץ אצל היוונים, שהם מיוחסים לאדום.

וידען. בדומה לכך מיוחס לאברהם התואר "תמים" (בר' יז:א), ולפי אחד הפירושים מובנו שלם, כפי שמתרגם אונקלוס: "גבר שלים" (שם).³

ב. **ישב אהלים** - בניגוד למרחב מחייתו הטבעי של עשיו בשדה, יעקב יושב ושוקד על לימודו: "משמיש בית אולפנא" (אונקלוס, שם). בדרך זו פירשו חכמי המדרש, ובעקבותיהם רש"י: "אהלו של שם ואהלו של עבר". אחרים ביססו את הסברם על התיאור בפסוק: "הוא היה אבי ישב אהל ומקנה" (ד:כ), שכך דרכו של הרועה הנאמן שעוקר את אוהלו בהתאם למקום המרעה לבהמותיו.

תיאורים ראשוניים אלה מקבלים חיזוק בסיפור מכירת הבכורה; עשיו הרעב, המנוכר למלאכות הבית, שאינו יודע את שמו של התבשיל המתבשל, נכנע בקלות רבה לתחושת הרעב הבלתי-נשלטת ומקריב, תמורת תבשיל עדשים, את עתידו כבכור וממשיך דרכו של האב. הביטוי שבו משתמש עשיו - "הלעטני", מבטא את התמכרותו לרעבוננו ולסיפוק צורכי הרגע, יחד עם חולשה ותלותיות - תכונות שאינן מאפשרות להשאיר בידו את הבכורה. יעקב מבחין בחולשותיו של האח ומנצל את הזדמנות שניצבת בפניו כדי להבטיח את עתידו כבכור הראוי לתפקיד הבכורה.

חז"ל שאלו במדרש, מה ראה יעקב אבינו לתת נפשו על הבכורה? תשובתם מייחסת ליעקב ראייה ארוכת טווח: "דתנינן: עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות, משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים. אמר: יהיה רשע זה עומד ומקריב"?⁴ על-פי מדרש זה יעקב מונע משיקולים רוחניים, שממילא זרים לאחיו, ומנצל את הסיטואציה לטובת עתידו ועתיד צאצאיו. על דבקתו זו של יעקב בנחלת ה' למדים חז"ל גם מן התיאור שמתארת אותו התורה כאיש חלק, וקושרים זאת לפסוק: "'כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו' (דב' לב:ט), ואין חבל אלא גורל".⁵

גורל זה שגזר הכתוב משחר ילדותם, מכתוב את דרך התנהלותם של האחים ושל העמים יוצאי חלציהם, בבחינת: "מעשה אבות סימן לבנים". הפרשה מתארת את מאבקם של האחים, ואילו ההפסדה שקוראים בנביא מלאכי - את המאבק בין העמים ישראל ואדום. קביעת הנביא: "ואהב את יעקב, ואת עשו שנאתי" (מל' א:ב-ג), מתייחסת מחד לבחירתו של יעקב על פני אדום והענקת הבכורה ליעקב, כפי שנאמר: "כה אמר ה' בני בכרי ישראל" (שם' ד:כב), ומאידך נגלית לעינינו מערכת יחסים דטרמיניסטית של שנאה ומאבק דורות, כפי שביטא זאת רשב"י: "הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב".⁶

מדרשי חז"ל מרבים לתאר את השלכותיה של מערכת היחסים הסבוכה בין האחים על צאצאיהם: א. "אמר ר' חנינא: כל מי שהוא אומר הקב"ה ותרן הוא יתורון בני מעוה, אלא מאריך אפו וגבי דילה - זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו... והיכן נפרע לו בשושן הבירה, שנאמר: 'ויזעק זעקה גדולה ומרה' (אס' ד:א)".⁷ כדרכם של חז"ל, אין הם חוסכים את ביקורתם גם מיעקב על מעשה התרמית וגנבת הדעת של האב הקשיש והאח, ותולים במעשיו את העילה להענשת עם ישראל, תוך כדי ביסוס האשמה בהיכלי המשפט האלווקיים והטלת ביצוע גזר הדין על צאצאי עשיו העשוק. דרכי הענישה האלווקיים פועלים בשיטה הידועה שביססו חז"ל בהגותם: מידה כנגד מידה. מחד, מבקשים בעלי המדרש להטעים שאין משוא פנים מלפני אדון המשפט, ומאידך - כמה נסתרים ונפתלים מעיני אדם דרכי המשפט של הא-ל, שפירעון חובו המוסרי והמשפטי של יעקב נדרש מצאצאיו בשושן הבירה.

ב. "אמר ר' אלעזר: שלש דמעות הוריד עשו מעיניו... אמר הקב"ה הרי הרשע היה בוכה על חייו מה אני מחזירו ריקם, מיד אמר לאביו שיברכו...: 'האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שלי' (תה' פ:ו)". "אמר ר' אבין בשם ר' אחא אמרו ישראל לפני הקב"ה רבוננו של עולם ומה עשו הרשע על שהוריד שתי דמעות נתמלא עליו רחמים מיד, אנו שדמענותינו תדירה ביום ובלילה כלחם על אחת כמה וכמה, שנאמר: 'היתה לי דמעותי לחם יומם ולילה' (תה' מב:ד).⁸ במדרש נוסף טענה כנסת ישראל לפני בורא עולם: "בזכות שלש דמעות שהוריד השלטתו מסוף העולם ועד סופו... כשתבוא לראות עלבוננו וכשנשפוך נפשנו על אחת כמה וכמה".⁹ על פי מדרשים אלה ואחרים, יש לסיפור יעקב ועשיו השלכות על עתידו של עם ישראל ומעמדו אצל הא-ל; אף-על-פי שעשו נקרא רשע בעיני ה', הרי שנטיית חסד זמנית של ה' אליו משפיעה לרעה על מצבם של ישראל. מערכת השיקולים האלווקיים תולה את עתיד ישראל בהתנהגותו שלו, אך קושרת אהדדי בין מעשיהם של צאצאי יעקב ועשיו, ונוצרת מעין מטוטלת היסטורית בין העמים: כל זמן שחסדי ה' נתונים לעשיו, בניו של יעקב נשלטים על ידו; שובם של ישראל אל חיק אביהם מבטל את השפעת עשיו עליהם. פרקים בהיסטוריה של מטוטלת זו

³ על משמעות המושג "תמים" במקרא ראה: פ' חליווה, "תמים תהיה עם ה' א-להיך" - משמעות הציווי במקרא ובפרשנות לדורותיה", בית מקרא, ב (קפא) (טבת-אדר ב', תשס"ה) עמ' 109 - 124.

⁴ בראשית רבה פרשה סג יג.

⁵ ספרי דברים פסקא שיב.

⁶ ספרי במדבר פסקא סט ד"ה: או בדרך.

⁷ בראשית רבה פרשה סז, ב.

⁸ מדרש תנחומא (בובר) פרשת תולדות, סימן כד.

⁹ מדרש תהילים (בובר) מזמור פ, ד"ה א-להים השיבנו.

התרחשו לסירוגין. בימי דוד נאמר: "ויהי כל אדם עבדים לדוד" (שמו"ב ח:יד), וכן בימי חשמונאים. ואולם מאז חורבן בית שני נוטה המטוטלת לצדו של אדם. חוקיותה של מטוטלת זו, שורשה בקביעה האלוקית: "ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר" (יעבד קרי, וכתיב יעבד). על המשמעות הכפולה של הפסוק עומד רב הונא במדרש: "אם זכה יעבד ואם לאו יעבד"¹⁰ - האופן שבו כתוב הפועל עבד מאפשר להבינו גם בבניין קל - יעבד, וגם בבניין נפעל (סביל) - יעבד, דהיינו הצעיר הוא אשר יעבד את הגדול. ההשלכה לדורות: זכו צאצאיו של יעקב ומקיימים את ייעודם - יתקיים בהם "רב יעבד(ו) צעיר", לאמור: הגדול יעבד את הצעיר ואם לאו - הצעיר (ישראל) יעבד את הגדול (אדם). זאת ועוד, הקשר בין השניים משפיע אהדדי, דהיינו: כל זמן שעשיו בגדולה - ישראל משועבדים לו, וכל זמן שישראל בגדולה - עשיו (אדם) משועבד להם. תפיסה זו דומיננטית במדרשי חז"ל שנאמרו בתקופה בה שלטה אדם על ישראל, לאחר חורבן בית שני, תקופה שבה חוו ישראל את פירעון החוב לצאצאי עשיו. כך ר' נחמן מבהיר לנו במדרש: "כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם, אין אורו של קטן מתפרסם, שקע אורו של גדול מתפרסם אורו של קטן".¹¹ ובמקום אחר נאמר: "אם יאמר לך אדם חרבו שתייהם (קיסרי וירושלים), או ישבו שתייהם, אל תאמין. חרבה קיסרי וישבה ירושלים, תאמין".¹²

בכל מדרשים שהצגנו, חז"ל מציגים שני תנאים לעליית קרנה של ירושלים/ישראל:

התנאי הראשון מחייב מציאות שבה קרנה של אדם יורדת על-פי הגזרה: "רב יעבד צעיר". תנאי זה שולל מצב שבו שתי האומות נהנים מעליונות לאומית, לפיכך ירדת קרנה של אדם הוא תנאי הכרחי וראשון לעליית קרנה של ישראל.

התנאי השני תולה את עתיד ישראל בהתנהגותו שלו, כפי שקובע רב הונא במדרש: "אם זכה יעבד(ו) ואם לאו, יעבד". הבחירה בישראל מציבה בפניו רף התנהגות גבוה כראוי למעמדו הנבחר. כך עולה מנבואתו של עמוס בהמשך: "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקד עליכם את כל עונתיכם (ג:ב)". אמנם 'ידיעת' ישראל זו משמעותה קרבה אינטימית ומיוחדת, יחד עם זאת אין כאן העלמת עין ואין משוא פנים; הבחירה מטילה על העם הנבחר שתי משימות נצחיות הקשורות זו בזו; האחת לאומית, הדורשת מישראל התנהגות המקרבת בינם לבין הקב"ה באמצעות קיום מצוות התורה; השנייה אוניברסלית, הדורשת התנהגות שתצדיק את בחירתם בעיני העולם עד שתעורר התפעלות העמים הן מן הנבחר והן מן הבוחר. מאבק דורות שהחל בבטנה של רבקה, יגיע לקצו בהכרה של עשיו בה' ובבחירתו של יעקב כבכור העמים.

עו"ד פינחס חליווה

המכללה האקדמית אשקלון

¹⁰ בראשית רבה (תאודור-אלבק) פרשה סג, ד"ה ורב יעבד צעיר.

¹¹ פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה ה, ד"ה החדש הזה.

¹² ילקוט שמעוני על התורה, פרשת תולדות, רמז קי.